

Фрагменти от стенописи и надписи на гръцки език от остров „Св. Анастасия“ и техният контекст: отново по въпроса за добрата епиграфика и опазването

Емануел Мутафов, Иван Ванев

Институт за изследване на изкуствата при Българската академия на науките

Абстракт: „Св. Анастасия“ е единственият остров с оцелял манастир по днешната Черноморска граница на България. Запазените там художествени ценности и епиграфски материали са важен източник на информация за историята на морската обител, която все още не е пълноценно изследвана. В статията са представени в нова светлина няколко гръцки надписа, които са интерпретирани погрешно в по-ранните публикации. Направен е и първоначален опис на запазените стенописни фрагменти.

Ключови думи: остров „Св. Анастасия“, гръцка епиграфика, стенописи, църковно изкуство

Keywords: St. Anastasia island, Greek epigraphy, murals, church art

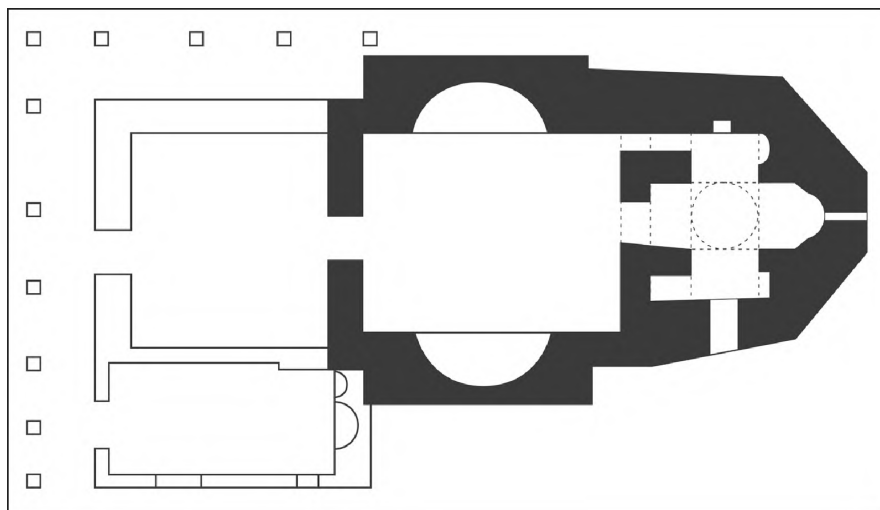

Dr Emmanuel Moutafov is Professor in Byzantine and Premodern Art at the Fine Arts Department, and since 2014, Director of the Institute of Art Studies of the Bulgarian Academy of Sciences. He works in the fields of Greek medieval and Post-Medieval Epigraphy, Palaeography, Palaeologan Art, Iconography and Painter's Manuals.

Dr Ivan Vanev is an Associate Professor at the Institute of Art Studies of the Bulgarian Academy of Sciences, working in the fields of Conservation and Restoration, studies and preservation of the cultural heritage.

През последните години остров „Св. Анастасия“ се превърна в изключително популярна туристическа дестинация, която привлича хиляди посетители. Една от причините за това е възстановяването на редовния воден транспорт и реализирането на последния проект за реставрация на островния манастир и неговата църква¹. Въпреки популярността на мястото и множеството проучвания и публикации от 60-те години на XX в. насам обаче все още има редица неизяснени моменти от историята на този вълнуващ паметник. Важни източници на информация са запазените надписи на гръцки език, свързани с етапите на изграждане и обновяване на манастирската църква. Голяма част от тях са публикувани през годините, но допуснатите грешки са довели до създаването на една псевдоистория, която, наред с реставрационните проблеми на паметника, изцяло подменя неговата същност².

Днес най-старият епиграфски паметник, запазен на острова, е открит вграден в рамката на входа на манастира по време на извършването на строително-ремонтни дейности през 2013 г. Каменният блок е преизползван като строителен материал и сега буквите му са на обратно. Надписът е публикуван в превод от Иван Карайотов, но годината е разчетена неправилно като четирибуквена и по съвременното летоброене, а не от сътворението

Фигура 1. План на манастирската църква по Saselov 1983, 85

на света³. Този надпис в оригинал гласи: + Η ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΙΣ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ [ΑΝΑΣΤ]ΑΣΙΑΣ ΕΓΕΙΝΕΤΟ ΕΝ ΕΤΕΙ ΖΟ'Β' – ή ἀνακαίνησις τῆς ἁγίας Ἀναστασίας ἐγένετο ἐν ἔτει ζ ο' β' – Об-

новлението на света Анастасия стана в годината 1574 (Е.М.). Оцелелите стенописи в църквата на острова трябва да са се появили със сигурност като *terminus postquem* след датата на

Фигура 2. Манастирската църква от югоизток, фотограф: Иван Ванев

¹ Дейностите са извършени по проект „Културноисторическото наследство на остров „Св. Анастасия“ и град Бургас – атрактивна и конкурентоспособна туристическа дестинация“ (BG161PO001/3.1-03/2010/008), Оперативна програма „Регионално развитие“ 2007 – 2013.

² Karayotov 1973; Karayotov 2001; Karayotov 2002; Karayotov 2004; Karayotov 2012; Karayotov 2016; Saselov et al. 1975; Saselov 1983; Mardi-Babikova 1983. Надолу е цитирана предимно публикацията на И. Карайотов от 2016 г., която до голяма степен повтаря предишните.

³ Преводът на И. Карайотов гласи: „(Този) строеж на Анастасия стана през 1772 година“ (Karayotov 2016: 12-13). Вероятно това е причината Карайотов да датира стенописите в църквата през XVIII в.

въпросното обновление. Днес стенописите са във фрагментарно състояние, като са оцелели само няколко надписа. За по-голямо удобство тук ще предложим описание на запазените фрагменти без претенции за изчерпателност и според мястото им в момента (известно е, че при връщането им на стената местата на някои са променени).

Южна стена:

I регистър: Кръщение Христово

II регистър: неизвестна сцена; Избиване на младенците?

III регистър: Св. Георги – ...ΓΕΩΡΓΙΟΣ – (ὁ ἅγιος) Γεώργιος; Св. Димитър – Ο ΑΓΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ – ὁ ἅγιος Δημήτριος.

Западна стена (от юг на север)⁴:

Полагане в гроба; Жените мироносици на празния гроб; Възкресение Христово; Явяването на Христос на мироносиците; Христос превръща водата във вино?

Северна стена (от запад на изток):

I регистър: Разпятие Христово?, запазено е хоризонталното рамо на кръста, архитектурен фон и буквите ...ΩС... надписът може да се реконструира като ἡ Σταύρωσις; Сваляне от кръста⁵

II регистър: неизвестно чудо на Христос; неизвестна сцена.

III регистър: Св. Игнатий Богоносец⁶; Св. Евстатий? – ... ΣΤΑΘΙΟΣ – ὁ ἅγιος Εὐστάθιος⁷; неизвестен светец.

В страниците на северния прозорец вероятно през XIX в. са изобразени: св. Спиридон и неизвестен светец.

Съществуват очевидни сходства между оцелелите фрагменти на стенописи от църквата на остров „Св. Анастасия“ и несебърските „Св. Стефан“, „Св. Георги Мали“ и „Св. Спас“. Диана Попова⁸ и Велда Марди-Бабинова⁹ обръщат внимание на тази връзка още през 80-те г. на XX в. Диана Попова установява, че фрагментите от сцената „Кръщение Христово“ там

са много сходни със същите сюжети в несебърските „Св. Стефан“ и „Св. Спас“; установява и прилики в типажа и пластическата разработка на лицата в храма на острова и военните светци в месемврийските църкви, приписвайки и този паметник на ателието, работило в Несебър в края на XVI и началото на XVII в.¹⁰ Освен това забелязва, че към средата на XVII в. този стил и качество се размиват, което най-вероятно означава „упадък или липса на школа“¹¹. Авторката установява също, че съществуват проблеми при определянето на произхода и мястото на обучение на зографите, отбелязвайки определени прилики със стенописи и икони от Атон (манастира „Ставроникита“), Метеора и Патмос (?)¹². Попова не допуска тези майстори да са гастролиращи, както и не сравнява активно с паметници извън територията на България.

От 80-те г. насам обаче изследванията на християнското изкуство от османския период напреднаха много, а и достъпът на учениците до литература, издавана в другите балкански държави, се увеличи многократно. През 2004 г. Иванка Гергова и Емануел Мутафов установяват, че не е ясно дали майсторите са местни, или са канени от другаде в Несебър, както че тяхната дейност е в рамките на датирани стенописи – между 1598/99 и 1609 г., познавайки колкото критски, толкова и атонски модели и/или ръкописи¹³. В същата публикация се отбелязва още, че на базата на сравнението между художествения кръг на „Св. Стефан“ и стенописите от църквата „Св. Георги Стари“ (1704) живописиста в Несебър се е променила по посока на наивизъм, т.е. упадък, но и че това е обща тенденция при паметниците по българските земи, които са далеч от водещите светогорски и други художествени центрове¹⁴. Към онзи момент обаче не бяха достъпни вече широко цитираните изследвания на Йоанис Виталиотис и Теохарис Цамбурас. Георги Гергов пък говори за „несебърска художествена продукция“ от края

⁴ Стенописите, които в момента са на западната стена, оригинално са се намирали на източната. Преместени са по време на реставрацията през 70-те г. на XX в. след извършване на трансфер.

⁵ Фрагментът има бледи следи от гръцки надпис, който не се чете.

⁶ Идентификацията е направена по лъва, захапал дясното рамо на светеца, облечен в архиерейски одежди.

⁷ Не е ясно за кой Евстатий става дума, тъй като в изображението личи нещо като монашеска качулка. Същата се вижда и на следващия светец. Затова би могло да се предположи, че тук е изобразен св. Евстатий Солунски или Антиохийски, които са монаси.

⁸ *Popova* 1985: 40.

⁹ *Mardi-Babikova* 1983: 97.

¹⁰ *Popova* 1985: 40. Тази теза е спомената и от И. Гергова, но до момента сериозно проучване на стенописите от островната църква не е правено (*Gergova, Moutafov* 2004: 49).

¹¹ *Popova* 1985: 41. Авторката смята, че стенописите на църквата „Св. Георги Мали“ са от 1704 г., но цитира Грабар за сходствата им с тези в „Св. Спас“.

¹² *Popova* 1985: 41.

¹³ *Gergova, Moutafov* 2004: 50-51.

¹⁴ *Gergova, Moutafov* 2004: 51.

Фигура 3. Надпис за обновлението на „Св. Анастасия“ от 1574 г.,
фотограф: Емануел Мутафов

Фигура 4. Сцените от източната стена на наоса след тяхното трансфериране върху нова основа, фотограф: Иван Ванев

на XVI и началото на XVII в., създадена от зографи, които пристигнали в града, за да украсят Новата митрополия, и останали, декорирайки със стенописи няколко църкви и множество икони (всъщност изпълнени между 1603 и 1607 г.), които бележат „един от върховете на поствизантийското изкуство по българските земи“¹⁵. При всяко положение обаче, състоянието на стенописите от епохата в Несебър и на остров „Св. Анастасия“, колкото поради повредите на времето, толкова и заради тяхната фрагментарност и реставрация, не позволяват да бъдат причислени категорично към едно и също ателие. Както вече бе споменато, оцелелите фрагменти от стенописи в църквата на острова трябва да са се появили със сигурност след обновяването на манастира през 1574 г. А като *terminus antequem* приемаме казанките нападения над Южното Черноморие, включващо и „Св. Анастасия“, през 1611, 1613 и 1615 г.¹⁶

В църквата са запазени и надписи, свързани с историята на манастира през XIX в. Над

царските двери се чете: ΑΥΤΗ Η ΟΙΚΟΔΟΜΗ ΕΓΕΝΕΤΟ ΕΙΣ ΤΟΝ ΚΑΙΡΟΝ | ΝΑΘΑΝΑΗΛ ΣΚΕΥΟΦΥΛΑΚΟΣ Α'Ω'Β' – αὕτῃ ἡ οἰκοδομὴ ἐγένετο εἰς τὸν καιρὸν Ναθαναήλ σκευοφύλακος 1802 – тази конструкция (иконостас – б.м.) се направи по времето на скевофилакса Натанаил през 1802 г. (Е.М.)¹⁷. Същият Натанаил е бил и ктитор на костницата под мраморния под на притвора на католикона през 1805 г.¹⁸ През същата година върху светия престол е споменат като ктитор и Стамат Т.¹⁹ Става дума за следния надпис: ΤΑ ΣΑ ΕΚ ΤΩΝ ΣΩΝ ΣΟΙ ΠΡΟΣΦΕΡΟΜΕΝ ΧΡΙΣΤΕ Ο Θ(ΕΟ)С ΚΑΤΑ ΠΑΝΤΑ ΚΙ ΔΙΑ ΠΑΝΤΑ: Α'Ω'Ε' | ΜΝΗΣΘΗΤΗ Κ(ΥΡΙ)Ε ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΣΟΥ ΣΤΑΜΑΤΗ Τ. – τὰ Σὰ ἐκ τῶν Σῶν Σοι προσφέρωμεν Χριστέ ὁ Θεός κατὰ πάντα καὶ διὰ πάντα: α'ω'ε' μνησθήτη Κύριε σὶς! τὸν δούλον Σου Σταμάτη Τ. – От твоите (дарове) са тези, които Ти принасяме, Христе Боже, навсякъде и завинаги. 1805 г. Помени, Господи, Твоя раб Стамат Т. (Е.М.). Кацае се за цитат от литургията на верните от св. Йоан Златоуст

¹⁵ Geron 2012a: 24. Авторът не цитира публикацията на Д. Попова.

¹⁶ Chilev 1908: 617.

¹⁷ Първият превод е публикуван в Karayotov 1973: 13. Превод и оригинален препис на надписа е публикуван от Karayotov 2004: 32 и само превод в Karayotov 2016: 11 и гласи: „Тази сграда произлезе от кир Натанаил скевофилак“.

¹⁸ Karayotov 2004: 32.

¹⁹ Karayotov 2004: 33. Авторът не публикува литургичната част от надписа.

и конкретно на евхаристийния канон, произнасян пред Светия престол, която в новобългарския превод на Служебника е популярна като: *Тези Твои дарове от всичко, което е Твое, принасяме на Тебе, за всички и заради всичко*. Над царския ред на иконостаса пък пише: Η ΑΝΝΑΚΕΝΙΣΙC ΑΥΤΗ | ΕΓΕΝΕΤΟ ΥΠΟ ΤΙΝΩΝ | ΒΑΣΙΛΙ Κ(ΑΙ) ΙΩ(ΑΝΝΗ) ΤΩΝ ΤΗΣ ΕΥΛ(ΙΚ)ΗΣ | ΤΟ ΔΕ ΧΡΥCΩΜΑ ΤΟΥ ΤΕΜΠΛΟΥ ΤΟΥΤΟΥ | ΕΓΕΝΕΤΟ ΥΠΟ ΜΑΤΑ(Θ)ΙΑ ΚΑΖΑΝΛΙ | ΚΑΙ ΙCΤΟΡΙΑΙ ΑΠΑΣΑΙ ΕΙC | ΜΝΗΜΟCΥΝΟΝ

ΑΥΤΩΝ 1802 – ή ἀνακαίνισις αὐτὴ ἐγένετο ὑπὸ τινῶν Βασίλῃ καὶ Ἰωάννῃ τῶν τῆς ξυλικῆς τὸ δὲ χρύσωμα τοῦ τέμπλου τοῦτου ἐγένετο ὑπὸ Ματαθία Καζανλή καὶ ἱστορίαι ἀπάσαι εἰς μνημόσυνον αὐτῶν 1802 – тази обнова на дървената част бе извършена от Василис и Йоанис, а позлатата на иконостаса бе дарена от Матей Казанлиос, както и иконите, за тяхното душевно спасение през 1802 г. (Е.М.)²⁰. Днес иконите от този иконостас се съхраняват в Бургас, а споменатите имена са на дарители, а не на зограф и резба-

Фигура 5. Възкресение Христово, фотограф: Иван Ванев

²⁰ Първият превод е публикуван в Karayotov 1973: 13. Препис на надписа и превод има в Karayotov 2004: 27. Отново само превод на български език, с незначителни промени, е публикуван и в Karayotov 2016: 11. Там той гласи: „Този иконостас произлезе от някого; от (жителите) на Василико (Царево) дърворезбата, а позлатяването на темплото (иконостаса) от Матей Котленеца (заедно) с всички изографисвания, за спомен от тях, 1802 г.“.

Фигура 6. Стенописен фрагмент с образа на св. Димитър, фотограф: Иван Ванев

Фигура 7. Стенописен фрагмент от фигурата на св. Игнатий Богоносец, фотограф: Иван Ванев

ри. Най-известната икона, свързана с острова, се намира в бургаския храм „Успение Богородично“ и се предполага, че е патронната икона на манастира²¹. Става дума за иконата на св. Анастасия Фармаколитрия от 1789 г.²², изпълнена от зографа Димитър поклонник²³, а обковът ѝ от 1808 г. е дарен от знатни месемврийци²⁴. Църковната утвар от манастира пък била предадена през 1929 г. на Атинската митрополия, откъде-

то ценностите били пренесени в църквата „Св. Трифон“ в с. Ново Анхиялос, Тесалия²⁵. Съществува и гръцки надпис върху владишкия трон в католикона на манастира, който се разчита по следния начин: ἐγένετο διὰ συνδρομῆς τοῦ πανοσιότητος ἁγίου συνγγέλου sic! συγγέλλου καὶ ἡγουμένου! κύρ Ναθαναὴλ α'ω'β' – *направи се с иждивението на преблжения свят синкел и игумен кир Натанаил 1802 г.* (Е.М.)²⁶.

Фигура 8. Надпис над царските двери на иконостаса с името на скевофилакса Натанаил, фотограф: Иван Ванев

²¹ Трифонова 2021: 13-24 със старата литература.

²² Karayotov 2002: ил. 4-6; Moutafov et al. 2008: ил. 68-71; Karayotov 2011: 86; Trifonova 2021: 13-24.

²³ Достоверността на направената атрибуция в Moutafov et al. 2008: 73 се оспорва от Trifonova 2021: 18-19, която смята, че Димитър поклонник е зограф с „неизвестна художествена дейност“. Предложеният от авторката анализ обаче не предоставя реални доказателства за подобно заключение.

²⁴ За дарителския надпис върху обкова вж. Karayotov 2004: 108-109, ил. 31-32, 36; Трифонова 2021: 22, бел. 13. Явно двама от дарителите са: Теодор Москерос, син на Боню, погребан в църквата „Св. Стефан“ в Несебър през 1815 г., и вероятно Манол Москерос, споменат в друга надгробна плоча с двуглав орел в същия храм. Изглежда, че двамата са в родствена връзка с Маргаритис Рейзи Москерос, оставил дарителски надпис от 1814 г. върху иконата на св. арх. Михаил от иконостаса на „Св. Стефан“ (АМ – Несебър, инв. № 79, 205x80). Поради привързаността на месемврийската фамилия Москерос към храмовете в техния град съществува възможност иконата на св. Анастасия Фармаколитрия да е била предназначена за някоя от многобройните църкви в Несебър.

²⁵ Mavrommatis 1960: 213-214 и Karayotov 2004: 34 споменават за надпис върху кръст, произхождащ от „Св. Анастасия“, който днес е в църквата „Св. Трифон“, с. Неа Анхиялос, Солунско, където през 1834 г. се е подписал като ктитор хаджи Паргений, игумен на „Света Анастасия Фармаколитрия“. За изнасянето на ценности от острова в Гърция вж. и Karayotov 2016: 15; Vanev 2021: 339.

²⁶ Надписът е публикуван в оригинал с грешки в Karayotov 2004: 32 и само в превод на новобългарски от Karayotov 2016: 12 по следния начин: „Произлезе с иждивението на ганосеца, протосингела и игумена кир Натанаил, 1802“. Основната грешка в този прочит идва от бъркането на Π и Γ в думата πανοσιότητος, откъдето се появява версията, че Натанаил е от „град Ганос, който се намира на южния бряг на Мраморно море, недалеч от Цариград“, вж. Karayotov 2016: 12. Всъщност внимателното разчитане на надписите в манастира не позволява да се изкаже хипотеза за произхода на игумена Натанаил.

Друг надпис на гръцки език се открива днес в двора на манастира, поставен като надгробна плоча, на който се чете: Ἡ πρὸς Νότον αὐτῇ πλευρᾷ τῆς Τερᾶς τούτης μονῆς ἀνεκενλήσθαι (sic! ἀνακαινίσθαι) ἐκ βαθρῶν τῇ συντόνῳ ἐπιμελείᾳ τοῦ ἐν αὐτῇ Ἡγουμένου [...] οὕτως ἦδει (sic! ἀποθανόντος ἤδη) Γρηγορίου Τερομονάχου τοῦ ἐκ τῆς νήσου Πάρου | τῶν Κυκλάδων τῇ 14 (?) Τουνίου 1866 – *Страната от юг на този свят манастир се обнови из основи с осезаемата грижа на неговия игумен Григорий йеромонах, вече покойник, от остров Парос от Цикладите на 14-ти юни 1866 г. (Е.М.).* Иван Карайотов през 2004 г. признава, че не разполага с точен препис на надписа, но твърди, че „игуменът Григорий и рибарите, свързани с острова, през 1866 г. построили някакво ново рибарско съоръжение на острова“²⁷.

Въобще цитираните по-горе надписи с адекватното им разчитане отхвърлят категорично много от вече създадените легенди за острова като например, че някой си Матей от Котел е основен дарител на манастира през първата половина на XIX в., че скевофилакът Натанаил е бил от град Ганос, че в строежа на южното крило на манастира са участвали рибари, че фрагментите от стенописи са от XVIII в., че игуменът Григорий е бил жив след 1866 г., че дарители на позлатата на иконостаса са християни от Василико (дн. Царево) и пр. Всичко това е довело до създаването на една псевдоистория, която, съчетана с комерсиалното предназначение на острова днес – т.е. да се използва за кулинарен туризъм с преспиване – е създадала един културноисторически homunculus, който не само не привлича образованния реципиент, но и създава едно бутафорно самовъзпроизвеждащо се паранаследство.

Фигура 9. Надпис над царския ред на иконостаса, свързан с неговото позлатяване и изписването на икони през 1802 г., фотограф: Иван Ванев

БИБЛИОГРАФИЯ

- Chilev 1908: *Chilev*, Petar. Месемврийска кондика (codex) [Mesemvriyska kondika (codex)]. – In: Периодично списание [Periodichno spisanie], 1908, 9-10, 608-622.
- Gergova, Moutafov 2004: *Gergova*, Ivanka., Emanuel, *Moutafov*. Стенописите от църквата „Св. Георги Мали“ в Несебър [Stenopisite ot tsarkvata 'Sv. Georgi Mali' v Nesebar]. – Art Studies Quarterly, 1, 2004, 43–55.
- Gerov 2012: *Gerov*, Georgi. Несебърската художествена продукция от края на XVI – началото на XVII век. Нови данни [Nesebarskata hudozhestvena produktsiya ot kraya na XVI – nachaloto na XVII vek. Novi dannii]. – Art Studies Quarterly, 2, 2012, 20-26.
- Karayotov 1973: *Karayotov*, Ivan. Страница от историята на малкия остров [Stranitsa ot istoriyata na malkiya ostrov]. – Орбита [Orbita], 9(217), 3.03.1973, 13.
- Karayotov 2001: *Karayotov*, Ivan. Неизвестното за манастира „Св. Богородица Фармаколитрия“ [Neizvestnoto za manastira 'Sv. Bogoroditsa Farmakolitriya']. – More [More], 5-6, 2001, 8-12.
- Karayotov 2002: *Karayotov*, Ivan. Островният манастир „Св. Богородица Фармаколитрия“ [Ostrovniyat manastir 'Sv. Bogoroditsa Farmakolitriya']. – In: Етнически и религиозни взаимодействия. Годишни научни четения по хуманитаристика – Бургас, 2001 [Etnicheski i religiozni vzaimodeystviya. Godishni nauchni cheteniya po humanitaristika – Burgas, 2001]. Burgas, 2002, 104-112.
- Karayotov 2004: *Karayotov*, Ivan. Остров Света Анастасия [Ostrov Sveta Anastasiya]. Burgas, 2004.
- Karayotov 2012: *Karayotov*, Ivan. Иконостасът в църквата на остров Света Анастасия [Ikonostasat v tsarkvata na ostrov Sveta Anastasiya]. – Морски вестник за морска политика, бизнес и култура [Morski vestnik za morska politika, biznes i kultura], 25.04.2012.
- Mardi-Babikova 1983: *Mardi-Babikova*, Velda. Стенописите и иконостаса в църквата „Св. Богородица“ на о. Болшевик [Stenopisite i ikonostasa v tsarkvata 'Sv. Bogoroditsa' na o. Bolshevik]. – In: Проучвания и консервация на паметниците на културата в България [Prouchvaniya i konservatsiya na pametnitsite na kulturata v Bulgariya], Т. II, 1983, 95-97.
- Mavrommatis 1960: *Mavrommatis*, Theodosios. Τὸ μοναστήρι τῆς Ἀγίας Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολύτριάς τὸ εἰς Εὐξείνῳν Πόντον. – Ἀρχεῖον τοῦ Ὁρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Ὑπομνήματος, τόμος 25, 1960, 201-216.
- Moutafov et al. 2008: *Moutafov*, Emmanuel, Ivanka Gergova, Alexander Kuyumdzhiev, Elena Popova, Elena Genova, Dimitrios Gonis. Гръцки зографи в България след 1453 година [Gratski zografi v Bulgaria sled 1453 godina]. Sofia, 2008.
- Popova 1985: *Popova*, Diana. Към въпроса за художествено ателие или школа в Несебър от края на XVI и началото на XVII в. [Kam voprosa za hudozhestveno atelie ili shkola v Nesebar ot kraya na XVI i nachaloto na XVII v.] – Изкуство [Izkustvo], 2, 1985, 34-41.
- Saslov et al. 1975: *Saslov*, Dimitar., Velda Mardi-Babikova, Yanko Keremidchiev. Остров Болшевик. Сгради, архитектура, стенописи и дърворезба. Бунгът на смелите. (Албум) [Ostrov Bolshevik. Sgradi, arhitektura, stenopisi i darvorezba. Buntat na smelite. (Album)], Sofia, 1975.
- Saslov 1983: *Saslov*, Dimitar. Остров Болшевик-остров музей [Ostrov Bolshevik-ostrov muzey]. – In: Проучвания и консервация на паметниците на културата в България [Prouchvaniya i konservatsiya na pametnitsite na kulturata v Bulgariya], Т. 2, С., 1983, 83-94.
- Trifonova 2021: *Trifonova*, Aleksandra. Икона на св. Анастасия Фармаколитрия с осем житийни сцени [Ikona na sv. Anastasiya Farmakolitriya s osem zhitiyni stseni]. – Art Studies Quarterly, 1, 2021, 13-24.
- Vanev 2021: *Vanev*, Ivan. Три писма от остров „Св. Анастасия“ от лятото на 1911 г. [Tri pisma ot ostrov 'Sv. Anastasia' ot lyatoto na 1911 g.] – In: Journeys. Art Readings 2020. 2021, Sofia, 329-344.

²⁷ Karayotov 2004: 35.

Mural Fragments and Inscriptions in Greek from St Anastasia Island and Their Context: Once Again about the Good Epigraphy and the Preservation

Emmanuel Moutafov, Ivan Vanev

St. Anastasia is the only island with a survived monastery on the contemporary Black sea border of Bulgaria. Art works preserved there and the epigraphic data are an important source for the history of the sea-side abbey, which are not yet properly studied. In this essay are presented some Greek epigraphs that were previously interpreted wrongly in scholarship. Among them is the earliest survived inscription already published by Ivan Karayotov but reading the date as 1772. The new reading of the year in this contribution shows that the Greek text is evidencing for a renewal works in the monastery took place two centuries earlier or in 1574. This is absolutely new element in the history of the monastic church and its frescoes. In this essay for the first time a description of the survived fragments is offered, which does not claim for totality, but could serve for future research. The new reading of the inscription allows to make an assumption that the murals appeared after 1574 when the said renewal happened. And as *terminus antequem* authors accept Kazak invasions in South Black Sea coast, that affected St Anastasia' island as well in 1611, 1613 and 1615.

In this text an analysis is made and is offered new reading of some later epigraphs from the bema table, the altar screen and the bishops throne of the catholicon. Their adequate reading rejects categorically many of already created legends about the island, which became a popular touristic destination that attracts thousands of visitors lately. The results of this survey are an important argumentation against pseudohistory that was invented last years, which along with the commercial purpose of the island today, i.e. to be a place used for culinary tourism with a hotel accommodation, created a cultural and historical *homunculus*, which don't attract educated visitors, but offers instead one false and self-reproductive *para*heritage.

